

PODATNOŚĆ WIKTYMIZACYJNA – PRZESŁANKI I FORMY PRZECIWDZIAŁANIA WIKTYMIZACJI

SUSCEPTIBILITY TO VICTIMIZATION – CONDITIONS AND METHODS OF FIGHTING VICTIMIZATION

Anna Opar^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jana Grodka w Sanoku

Opar A. (2016), *Podatność wiktyimizacyjna – przesłanki i formy przeciwdziałania wiktyimizacji*. *Rozprawy Społeczne*, 2 (10), s. 24-30.

Wkład autorów:

- A. Zaplanowanie badań
- B. Zebranie danych
- C. Dane – analiza i statystyki
- D. Interpretacja danych
- E. Przygotowanie artykułu
- F. Wyszukiwanie i analiza literatury
- G. Zebranie funduszy

Streszczenie

Wiktymologia to, zależnie od podejścia teoretycznego, samodzielna dyscyplina naukowa badająca problematykę społecznego mechanizmu stawania się ofiarą, bądź dyscyplina naukowa, nastawiona na badanie mechanizmu wiktyimizacji, tj. mechanizmu stawania się ofiarą przestępstw kryminalnych, a także wypracowująca metody zapobiegające wiktyimizacji, albo przynajmniej osłabiającej podatność wiktyimizacyjną. Ta ostatnia rozumiana jest jako czynnik szczególnie uprawdopodobniający możliwość stania się ofiarą. Wiktymologia nie jest bynajmniej nauką, mającą służyć usprawiedliwianiu przestępców (np. gwałcicieli prowokacyjnym ubiorem kobiet), ale poszerzaniu wiedzy o społecznych mechanizmach przestępczości, rozwijaniu społecznej świadomości tego, jak określone zachowania czy życiowe wybory sprzyjają przestępstwom, jak prowokują przestępców do zachowań przestępczych, innymi słowy, w jaki sposób ofiary przestępców bezwiednie stają się ich ofiarami. Jedną z kategorii wiktymologicznych jest właśnie podatność wiktyimizacyjna. Wokół tej kategorii, w kontekście metod przeciwdziałania wiktyimizacji, koncentrować się będzie niniejszy artykuł.

Słowa kluczowe: ofiara, wiktymologia, przestępstwo

Summary

Depending on a theoretical approach, victimology is considered to be an independent scientific discipline analysing the problems of social mechanisms that lead to someone becoming a victim, or a scientific discipline focused on the mechanisms of victimization; that is, the process of becoming a victim of criminal offences, and working out the methods of preventing victimisation or, at least, diminishing the susceptibility to this phenomenon. The latter is understood as a factor that especially facilitates becoming a probable victim. Victimology is not by any means a science serving the justification of criminals' deeds (e.g. rapists accusing women of provocative clothing) but it aims at expanding one's knowledge of social mechanisms of crime, developing social awareness of the way certain behaviours or life choices favour crimes, provoking criminals into committing crimes. In other words, the article presents how one may become a victim unknowingly. One of the categories of victimology is susceptibility to victimisation. This article is focused on this particular area in the context of the methods preventing victimisation.

Keywords: victim, victimology, crime

Tabele: 0

Ryciny: 0

Literatura: 26

Otrzymano: 01.12.2015

Zaakceptowano: 17.02.2016

Wstęp

Pojęciem wiktymologii określa się na ogół wyrażającą z kryminologii, dyscyplinę badającą zachowania ofiar przestępstw i ich rolę w jej genezie (por. Hołyst 1979, s. 25). Niektóre pojęcia wszakże, np. występująca w tytule niniejszego opracowania wiktyimizacja, funkcjonuje – co warto od razu zaznaczyć – także w obszarach dosyć odległych od kryminologii, mających wszakże jedną wspólną płaszczyznę – cierpienie. W znaczeniu kulturologicznym zatem, by odwołać się do kilku przykładów, wiktyimizacja

oznacza budowanie tożsamości społeczeństw na doznanych w toku dziejów krzywdach i uciemiężeniu (Żarycki 2005, s. 116-122), w teologii – bycie ofiarą cudzych grzechów (<http://chat.academia.edu/KalinaWojciechowska>), podczas gdy w olimpiem – tłumaczenie braku sukcesów sportowych – brakiem w porównaniu z innymi, odpowiednich warunków do sportowego rozwoju (Lis 2008, s. 6).

W niniejszym opracowaniu interesować nas będzie wiktymologia kryminologiczna oraz wiktyimizacja w znaczeniu kryminalistycznym, jako zagadnienie narażenia człowieka na stanie się

Adres korespondencyjny: Anna Opar, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jana Grodka w Sanoku, ul. Mickiewicza 21, 38-500 Sanok, e-mail: aniaopar@poczta.fm, tel.: 13 465 59 50

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

ofiara przestępstwa, tj. takim, jakie nadał im Hans von Hentig w swoim fundamentalnym dla powstania i rozwoju wiktyimologii kryminalnej dziele *The Criminal and his Victim. Studies in the Sociobiology of Crime* (New Haven 1948).

Początki zainteresowań polskiej kryminologii problematyką wiktyimologiczną związane są z Leszkiem Lernelem wybitnym polskim kryminologiem, zaliczanym do tzw. warszawskiej szkoły kryminologicznej z lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku, który do kręgu swoich zainteresowań, jako jeden z pierwszych, włączył problematykę kryminologiczną (por. Lernell 1975, Lernell 1973, Fajst, Lernell, Batawia 2006, s. 61-87). Rozwój współczesnej polskiej wiktyimologii w sposób szczególny związany jest z osobą Brunona Hołysta (por. Hołyst 1999, Hołyst 2006 s.665-908, Hołyst, Wołyst, Wojter 2011). Wiktyimologia znalazła się również w polu zainteresowań wybitnego polskiego karnisty Lecha Falandysza (Falandysz 1979, s. 18).

Generalnie rzecz biorąc wiktyimologia jest wynikiem odrzucenia koncepcji teoretycznych zakładających, iż ofiara jest całkowicie biernym podmiotem przestępstwa, że w mechanizmie jego powstawania nie odgrywa ona żadnej roli i jest dla przestępcy absolutnie przypadkowym punktem odniesienia. Zasadnicze, w wyniku odrzucenia powyższego założenia, staje się pytanie o to: kto i dlaczego najczęściej staje się ofiarą przestępstw?. Pytanie takie, otwierające dzieje wiktyimologii, jako odrębnej, przy wszystkich związkach i pokrewieństwach, od kryminologii dyscypliny naukowej (wiktyimologia zajmuje się ofiarą przestępstwa, podczas gdy kryminologia samym przestępstwem), jako pierwszy postawił wspomniany Hentig w odniesieniu do ofiar zabójstw (Hołyst 2006, s. 683). Do jego ustaleń nawiążemy szerzej nieco dalej.

Współczesna wiktyimologia to „nauka koncentrująca się na ofiarach oraz na badaniach prowadzonych nad zjawiskiem wiktyimizacji”, rozumianej na ogół jako proces stawania się ofiarą (por. Mirska 2009, s. 137).

Trafne i praktycznie użyteczne w edukacji i profilaktyce wiktyimizacyjnej jest definiowanie wiktyimizacji jako działania sprawiającego, że osoba staje się ofiarą przemocy, doznaje strat materialnych, krzywd moralnych czy zmian w psychice w wyniku jakiegoś zdarzenia (por. Grupa Edukatorów Seksualnych „Ponton”, Warszawa b.d.w., s.5).

Wyjaśnienie zjawiska wiktyimizacji jest szczególnie istotne dla poznania roli ofiary w genezie przestępstwa. Na gruncie wiktyimologii kryminalnej wiktyimizacja definiowana jest, jako każdy akt sprawiający, że dana osoba staje się ofiarą działania wymierzonego przeciwko niej, przy czym działanie to nie jest formą kary, a jest działaniem niezasłużonym, niesprawiedliwym i wywołującym poczucie krzywdy oraz cierpienia” (Mirska 2009, s.137).

W żadnym więc wypadku wiktyimizacją nie wolno w jakikolwiek sposób usprawiedliwiać przestępcy, dowodzić, że gdyby ofiara nie dawała swo-

im zachowaniem żadnego powodu to nie stałaby się ofiarą. Każdej bowiem jednostce przysługuje określone quantum przyrodzonych, potwierdzonych konstytucyjnie i przez ustawodawstwo, praw i wolności, z których może ona – w granicach określonych przez prawo – korzystać. W ramach tych wolności i praw dozwolone są określone postawy i zachowania, które – o ile nie są sprzeczne z porządkiem prawnym i zasadami współżycia społecznego – podlegają ochronie prawa i nie mogą stanowić – jak nadmieniano – dla przestępcy usprawiedliwienia, jeżeli w jakiś sposób ułatwiają mu popełnienie czynu niedozwolonego. Nie zmienia to faktu, iż określone zachowania i postawy, ale też położenie statusowe jednostek, zwracają szczególną uwagę przestępców i powodują, iż takie jednostki łatwiej niż inne stają się ich ofiarami.

Pojawia się w tym kontekście jedno z kluczowych dla niniejszego opracowania pojęć – *podatność wiktyimizacyjna*. Do kwestii tej szerzej odniesiemy się w toku dalszych rozważań.

Podatność wiktyimizacyjna a prawdopodobieństwo stania się ofiarą przestępstwa

Chociaż w potocznym przeświadczeniu „prawdopodobieństwo stania się ofiarą napadu na ulicy wydaje się takie same, a przynajmniej porównywalne dla wszystkich przechodniów” jednak, jak wykazują badania empiryczne, „to jedni stają się ofiarami tego napadu częściej niż inni. Szczególnie interesujące wydaje się również to, że ofiary te często nie odznaczają się widocznymi cechami szczególnymi i zostają wybrane z tłumu innych ludzi przez obcego sobie napastnika, a czyn dokonywany jest z reguły spontanicznie” (Mirska 2009, s. 138).

Tego rodzaju ustalenia wiktyimologii przeczą więc potocznej intuicji dowodzą, że jedni są bardziej niż inni predestynowani do tego, aby stać się ofiarą przestępstwa, przy czym ci pierwsi nie są w żaden sposób naznaczeni behawioralnie, co oznacza, iż przesądzają o tym inne cechy niż zewnętrzne, choć rzecz jasna nie można wykluczyć, iż ofiara swoją zewnętrznością sprowokuje przestępcę, np. przebywa pod wpływem alkoholu w miejscu publicznym, mając na sobie lub przy sobie cenne przedmioty.

Decydujące znaczenie dla kwestii szczególnej ekspozycji na działania przestępców mają więc określone cechy socjologiczne potencjalnej ofiary, przesądzające o występowaniu u niej podatności wiktyimizacyjnej.

Zdaniem Ewy Bieńkowskiej, pojęcie wiktyimizacji odnosić należy do „charakterystyki socjodemograficznej”, przesądzającej w dużej mierze „o stopniu zagrożenia przestępstwem”, ściślej zaś stania się jego ofiarą (Bieńkowska 1999, s. 111). W literaturze przyjęty jest trójdzielny podział typologii podatności wiktyimizacyjnej, oparty na odmiennych cechach kryterialnych. Są to (Mirska 2009, s. 138, Hołyst 2006, s. 683-689):

1. Typologie skoncentrowane na indywidualnych właściwościach ofiar przestępstw oparte na wynikach badań Von Hentiga, rozwijanych przez Henri'ego Ellenbergera (1954). Pierwszy z nich badając, jak nadmieniano, przypadki zabójstw wyodrębnił trzy typy osobowościowe ofiar, będące najczęściej ofiarami tego rodzaju przestępstw:

- a) typ depresyjny (*the depressive* – osoby depresyjne swoim zachowaniem sygnalizują słabość, niezdolność do obrony; depresja też często wiąże się z izolacją społeczną, samotnością, co ogranicza znacznie możliwości uzyskania pomocy w razie ataku ze strony napastnika);
- b) jednostki żądne zysku (*the greedy of gain* – jednostki chciwe, zachłanne, nie - mające zahamowań w gromadzeniu wszelkich dóbr materialnych, niemające poszanowania dla żadnych norm społecznych czy moralnych; niepohamowani w swoich dążeniach sami stają się ofiarą im podobnych;
- c) dręczyciel (*the tormentor* – jednostki agresywne, znęcające się nad innymi, swoim zachowaniem prowokują agresję. Typ ten obejmuje jednostki agresywne, znęcające się nad innymi, same, swoimi czynami prowokujące własną wiktyimizację).

W oparciu o badania ofiar oszustw von Heting wyodrębnił trzy dalsze typy osobowościowe, wykazujące szczególną podatność wiktyimizacyjną. Są to:

- a) osoba rozpustna (*the greedy* – osoby dążące do zaspokajania swoich potrzeb w sposób niekonwencjonalny i często nieakceptowany w społeczeństwie, nie przestrzegające przy tym żadnych norm moralnych, wikłające się przez to w różne niebezpieczne sytuacje, czego efektem może być stanie się ofiarą przestępstw);
- b) osoba samotna, zawiedziona uczuciowo, „ze złamanym sercem” (*the lonless and heartbroken* – osoby takie są łatwowierne, nadmiernie ufne, bezkrytyczne, w związku z czym łatwo jest je oszukać, doprowadzić do niewłaściwego rozporządzenia swoim mieniem itp.);
- c) osoba pozostawiona w sytuacji bez wyjścia (*blokedexpectedfoghten*) np. hazardziści, którzy by dać upust swoim słabościom wikłają się w różne niebezpieczne więzi, skutkiem których stają się ofiarą rozboju, oszustwa, wymuszenia itp.). (por. Klaus, Woźniakowska – Fajst 2012, s. 43-89).

Wspomniany Ellenberger, bazując na typologiach von Hentiga, sprowadził je do trzech typów osobowościowych. Uznał, iż szczególnie podatne na wiktyimizację są osoby o następujących cechach osobowościowych:

- a) skłonności masochistyczne (osoby skłonne do cierpienia, poszukujące sposobności do uzyskania tego rodzaju osobliwych doznań);
- b) „syndrom Abla”, tj. osoby mające skłonności do zadawania cierpień bliskim, dręczenia ich nękania;

c) apatia, zniechęcenie do życia, tj. osoby sygnalizujące otoczeniu swoją słabość, brak woli do obrony, zachęcające swoją postawą do tego, aby ją skrzywdzić.

2. Typologie skoncentrowane na udziale ofiar w genezie przestępstw. Typologia wprowadzona do obiegu przez Stephen Schafer, autora publikacji *The Victim and His Criminal. A Study in FunctonalResponsibility* (New York 1968). Zaproponował on, aby badań wiktymologicznych nie ograniczać do relacji przestępca – podatna na wiktyimizację ofiara, ale poszerzyć je o zagadnienia związane z ofiarami pogwałceń praw człowieka.

W rezultacie, nastąpiło przesunięcie akcentów z interakcji między przestępcą a ofiarą na społeczny kontekst wiktyimizacji, jej przesłanki tkwiące także w polityce państwa, zaniedbującego problematykę przestrzegania praw człowieka w różnych sferach życia, niepotrafiącego skutecznie przeciwdziałać zjawiskom społecznej deprivacji, skutkującej różnego rodzaju formami wykluczenia, prowadzącymi w wielu przypadkach nieuchronnie do wiktyimizacji (por. Klaus, Woźniakowska – Fajst 2012, s.43-89).

Zmiana perspektywy poznawczej pociągnęła za sobą także zmiany w doborze cech kryterialnych. Schafer zaproponował następującą typologię ofiar przestępstw ze względu na ich udział w jego genezie:

- a) ofiary przypadkowe – całkowitą odpowiedzialność za wiktyimizację jednostki ponosi sprawca, ofiara zaś w żaden sposób nie prowokuje jego przestępczego działania;
- b) ofiary prowokujące – jednostki swoim zachowaniem prowokują przestępcę do działania, np. ostentacyjnie obnoszą się ze swoim bogactwem;
- c) ofiary bezmyślne, tj. nieprzestrzegające elementarnych zasad bezpieczeństwa, albo z powodu niedostatków wyobraźni bądź świadomości istniejących zagrożeń;
- d) ofiary słabe psychofizycznie, tj. takie, które ze względu na słabą konstrukcję fizyczną bądź psychiczną (łatwość w okazywaniu strachu) prowokują przestępcę do ataku, sprawiając niekiedy, iż rezygnuje on z ataku na osobę silniejszą psychofizycznie;
- e) ofiary słabe społecznie, głównie mniejszości narodowe, osoby zdeprywowane, wykluczone, także dzieci i osoby starsze. Dzieci - są podane szczególnie silnej ekspozycji na wiktyimizację, zwłaszcza w środowiskach dotkniętych patologią bądź wykluczeniem. O tym zjawisku świadczą wyniki licznych badań prowadzonych przez różne instytucje i organizacje pozarządowe m.in.: M. Sajkowska, Wiktyimizacja wychowanków z domów dziecka – raport z badań, (materiał dostępny w wersji elektronicznej w portalu internetowym: www.dzieckokrzywdzone.pl), J. Włodarczyk, K. Makaruk, Ogólnopolska diagnoza problemu przemo-

cy wobec dzieci. Wyniki badania, Warszawa 2013. W tym drugim raporcie wskazuje się na zjawisko multiwiktyimizacji, tj. skumulowania przesłanek wiktyimizacji w jednym konkretnym przypadku (por. Finkelhor 2007).

- f) Osoby starsze eksponowane są na wiktyimizację ze względu na słabość swojego społecznego statusu, z którego wynika szczególna łatwość zadania im szeroko rozumianej krzywdy – za wiktyimizację bezpośrednio jest tu odpowiedzialny sprawca, ale pośrednio system społeczno-polityczny i prawny, nie dość skutecznie chroniący prawa osób o obniżonym statusie społecznym (por. Bieńkowska 1999 s. 111-117, Czapska 1999, s. 119-130). Należy zaznaczyć, że ze względu na społeczne zagrożenia wynikające z wiktyimizacji środowisk społecznych wysokiego ryzyka zjawisko to znajduje się w polu zainteresowań tak systemu polskiego prawa krajowego, jak i systemu prawa europejskiego. (por. Sajkowska 2013, www.dziecikirzydzone.pl; Finkelhor 2007, s. 6-29);
- g) ofiary autodestrukcji, tj. osoby o skłonności do zachowań ryzykownych, będące z tego powodu same odpowiedzialne za swoją wiktyimizację;
- h) ofiary polityczne, to grupa obejmująca osoby o trudnym do ustalenia zakresie odpowiedzialności za wiktyimizację: z punktu widzenia porządku prawnego jest on znaczny, podczas gdy z punktu widzenia moralności może on być nieznaczny albo żaden, zwłaszcza w przypadkach, gdy przesłanką wiktyimizacji jest przeciwstawianie się legitymizowanemu przez prawo, ale odrzucanemu przez ogół reżimowi politycznemu.
3. Typologie mieszane, koncentrujące się zarówno na cechach indywidualnych ofiar, jak i na ich roli w zaistnieniu przestępstwa. Za głównego reprezentanta tej opcji typologicznej uznawany jest, wybitny współczesny polski wiktyimolog, B. Hołyst. W świetle jego koncepcji czynnikami podatności wiktyimizacyjnej są:
- 1) predestynacja, tj. posiadanie pewnych cech i dyspozycji wrodzonych lub nabytych, w toku szeroko rozumianej socjalizacji i pedagogizacji, zwiększających podatność na skrzywdzenie, mogą mieć charakter zawiniony (świadome zachowania prowokujące agresję ze strony innych) lub niezawiniony (np. zamieszkiwanie w tzw. niebezpiecznej dzielnicy);
  - 2) nieostrożność – mniej lub bardziej świadome wikłanie się w sytuacje zwiększające prawdopodobieństwo stania się ofiarą przestępstwa, np. wybór drogi do jakiegoś celu przez miejsca ustronne, gdzie gromadzą się osoby o skłonnościach przestępczych;
  - 3) prowokacja – mniej lub bardziej celowe zachowania danej osoby prowokujących inne osoby do przestępczego ataku na jej dobra, np. afiszowanie się swoją zamożnością;
  - 4) uciążliwość lub/i niewygodność ofiary dla otoczenia – chodzi o osoby związane z po-

tencjalnym agresorem określonym rodzajem zależności, którą chce on zerwać, posuwając się w tym niekiedy aż do przestępstwa, taką osobą niewygodną może być chory obłożnie współmałżonek, albo dziecko wymagające troski, opieki, zapobiegliwości czy poświęcenia (por. Hołyst 2006, s. 698-702).

Typologie powyższe nie funkcjonują w nauce jako w równorzędne i jednakowo uprawnione. Klasyczne ustalenia von Hentiga są kwestionowane przez późniejszych badaczy jako nietrafne, bo oparte na budzących wątpliwości podstawach metodologicznych, nadto zaś ograniczające mechanizm wiktyimizacji tylko do relacji między przestępcą a ofiarą, wyabstrahowujących je z kontekstu społecznego. Ustalenia Hentiga pomijają także społeczny charakter interakcji między ofiarą a przestępcą, a także to czy w każdym przypadku są one inne czy też ogół przypadków poddanych obserwacji podatny jest na typizację. Warto w tym kontekście odnieść się koncepcji Mary C. Sengstock i Jie Liang, zdaniem których możliwe jest wyróżnienie trzech modeli społecznych interakcji między ofiarą a przestępcą:

- model „ofiary przyspieszającej” (*victimprecipitation*) – to ofiara swoimi zachowaniami popycha przestępcę do skrzywdzenia jej, zachowania mają charakter katalizujący, przyspieszają popełnienie przez przestępcę swojego czynu ofiara w dużej mierze przyczynia się do własnej wiktyimizacji;
- model konfliktu (*conflict model*) – ofiara i sprawca pozostają ze sobą w dłuższym konflikcie, w ramach którego występuje symultaniczna wymiana ról społecznych: obie osoby na przemian pełnią rolę przestępcy i ofiary, w praktyce zaś są równocześnie ofiarami i sprawcami;
- model „ofiary dostępnej” (*availablevictim*) – interakcja między przestępcą a ofiarą właściwie nie występuje, a wiktyimizacja praktycznie nie zachodzi; to przypadek wyczerpujący kryteria sytuacji „okazja czyni złodzieja”, co oznacza, iż przestępstwo jest dziełem zbiegu okoliczności i nie jest poprzedzone wzajemnymi relacjami między przestępcą a ofiarą, w jakikolwiek sposób „zapowiadającymi” przestępstwo. (por. Bieńkowska 1999, s. 112-113)

Powyższy przegląd wyraźnie dowodzi, iż wiktyimizacja w niewielkim zakresie jest wynikiem przypadkowego zbiegu okoliczności, zetknięcia się przestępcy, który niekiedy nawet zamierzał popełnić przestępstwa i niewinnej ofiary, która znalazła się w niewłaściwym miejscu o niewłaściwej porze. W zdecydowanej liczbie przypadków przestępstw mają one swoje źródło bądź w ryzykownych zachowaniach późniejszej ofiary, czy wchodzeniu w ryzykowne interakcje społeczne bądź w określonych predyspozycjach osobowościowych, które w swojej postaci przyciągają przestępcę. Wszystkie te czynniki kształtują podatność wiktyimizacyjną, odgrywającą zasadniczą rolę w genezie przestępstwa.

Możliwość modyfikowania podatności wiktyimizacyjnej

Podatności wiktyimizacyjnej nie należy bynajmniej traktować w kategoriach fatalistycznych, jako obiektywnego stanu rzeczy, którego nie można korzystnie zmienić. Ustalenia wiktyimologii, wzbogacające naszą wiedzę o mechanizmie wiktyimizacji, mają podstawy do tego, aby osłabiać podatność wiktyimizacyjną, a wzmacniać postawy antywiktyimizacyjne. Pozwalają także coraz lepiej zrozumieć społeczny mechanizm przestępstwa, a dzięki tej wiedzy doskonaląc skuteczność metod kryminologii i technik kryminalistycznych. Poza bowiem absolutnie wyjątkowymi fenomenami, przy których nie sposób ustalić związków przyczynowych między czynnikami go konstytuującymi, w zdecydowanej większości przypadków można skutecznie odwoływać się do ustaleń wiktyimologii w zakresie rekonstrukcji mechanizmu powstawania przestępstwa i roli ofiary w jego genezie.

Wiedza zgromadzona na temat ofiary lub przestępcy (tzw. portret psychologiczny przestępcy) w toku tzw. wywiadu wiktyimologicznego, oddaje nieocenione usługi profilerom, próbującym wyjaśnić przestępstwo przy pomocy specjalnych profili przestępców, bazujących w wysokim stopniu na wspomnianym wywiadzie wiktyimologicznym, wówczas gdy przesłanki materialne zawiodły, albo w związku z upływem czasu są coraz mniej wyraźne, albo wówczas, gdy brak wiedzy o ofierze sprawił, iż na określone przesłanki materialne w toku działań śledczych nie zwrócono uwagi, albo je zbagatelizowano. Szerzej na ten temat pisze m.in.: B. Lach, *Profilowanie kryminalistyczne*, Warszawa 2014.

„Najczęściej profilowanie kryminalistyczne wykorzystuje się – pisze autor przywołanej publikacji – w toku prowadzonych czynności m.in. w takich przestępstwach, jak: seryjne zabójstwa lub gwałcenia, seryjne podpalenia, seryjne napady na banki, terroryzm, masowe zabójstwa, molestowanie seksualne dzieci, zbrodnie rytualne i przypadki niewyjaśnionych przyczyn śmierci. (...) Charakterystyka danego sprawcy przestępstwa opiera się na sposobie popełniania przez niego czynów oraz na jego interakcjach z ofiarą lub obiektem” (por. Lach 2014, s. 69-93; 123-126; 385-390).

Upowszechnianie tego rodzaju wiedzy w celach edukacyjnych i perswazyjnych stanowić może istotny element prewencji najgroźniejszej przestępczości oraz stanowi o społecznej użyteczności wiktyimologii i jej ustaleń, jako że pozwala osłabiać wiktyimizację oraz redukować podatność wiktyimizacyjną, co można osiągnąć tylko w akcie świadomego poddania kontroli swoich zachowań i postaw lub w przypadku statusowych przesłanek wiktyimizacji, w odpowiedni sposób zabezpieczać się przed wiktyimizacją, np. poprzez uzyskanie pomocy i wsparcia ze strony odpowiednich służb i instytucji państwa.

Efektym praktycznego zastosowania wiedzy na temat wiktyimizacji, na poziomie niespecjalistycz-

nym, może być kształtowanie u zwykłych obywateli zdolności do świadomego kształtowania wspomnianych postaw antywiktyimizacyjnych. Mianem tym określić można, najogólniej rzecz biorąc – wychodząc od ogólnej, psychologicznej definicji postawy, jako nastawienia do rzeczywistości mającego albo kierunek ujemny, albo dodatni – negatywne nastawienie wobec źródeł zagrożeń wiktyimizacyjnych, pozytywne zaś wobec tego wszystkiego, co zagrożenia te redukuje. B. Hołyst odwołuje się w tej mierze do przykładu uczestnictwa w ruchu drogowym.

Postawa antywiktyimizacyjna o znaku ujemnym to postawa czujności wobec wszystkiego, co grozi wiktyimizacją, o znaku dodatnim zaś to postawa zaufania wobec wszystkiego, co zagrożenia te redukuje, np. obecność policjanta kierującego ruchem drogowym na skrzyżowaniu, na którym zepsuła się sygnalizacja świetlna (Hołyst 2006, s.693). Analogicznie do przytoczonej sytuacji każdy, kto ma świadomość zagrożeń wiktyimizacją i ma wolę ich unikać, może w drodze swoistego treningu wytworzyć w swojej psychice ujemne nastawienia do zachowań ryzykownych, mogących spowodować wiktyimizację oraz dodatnie nastawienia do zachowań ostrożnościowych, zagrożenie wiktyimizacją redukujących.

Do osób szczególnie eksponowanych na wiktyimizację, co przede wszystkim odnosi się do dzieci i młodzieży oraz osób starszych, powinny być adresowane działania edukacyjne oraz ponawiane co jakiś czas akcje społeczne, bazujące na ustaleniach wiktyimologii w zakresie mechanizmu wiktyimizacji i podatności wiktyimizacyjnej, zmierzające do budzenia i umacniania w tych osobach świadomości zagrożeń stania się ofiarą, jakie ich dotyczą. Działania, o których mowa powinny unaoczniać osobom z grupy zwiększonego ryzyka, iż zachowując się w określony sposób, a więc nie szukając pomocy poza środowiskiem, w którym zagrożenia te występują, np. poza domem rodzinnym, poza szkołą itp., w przypadku dzieci, albo nadmiernie ufając obcym, przypadkowo spotkanym ludziom w - przypadku osób starych, narażają się na stanie się ofiarą przestępstwa, i że niekoniecznie musi się to ograniczyć do pojedynczego przypadku.

Rozwijanie badań wiktyimologicznych, zwłaszcza nad wiktyimizacją i podatnością wiktyimizacyjną, powinno również przyczynić się do poprawy jakości procesu karnego w Polsce w kierunku skuteczniejszej ochrony praw ofiar w jego przebiegu (Szerzej na ten temat piszą m.in. B. Gronowska, *Ochrona uprawnień pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym (zagadnienia karnoprosowe i wiktyimologiczne)*, Toruń 1989; K. Dudka, *Skuteczność instrumentów ochrony praw pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w świetle badań empirycznych*, Lublin 2006; W. Sych, *Wpływ pokrzywdzonego na tok postępowania przygotowawczego w polskim procesie karnym*, Kraków 2006.).

W polskiej praktyce procesowej dosyć często jeszcze spotkać można ślady dawnych przekonań,

iż ofiara przestępstwa sama sobie jest w pewien sposób winna, że stała się ofiarą. Sam proces kar-ny zanadto koncentruje się na osobie sprawcy, na postępowaniu dowodowym, mającym mu dowieść, że jest sprawcą czynu penalizowanego przez prawo. Tymczasem, jak zauważył przez lity Lech Falandysz, „dwa podstawowe zarzuty postawić można współczesnym systemom prawa karnego. Nie uwzględniają one bowiem z reguły: po pierwsze – że ofiara, jako obiekt większości przestępstw, spełnia często aktywną rolę w samym zdarzeniu przestępnym, a więc, że nie jest tylko biernym przedmiotem, lecz drugim obok sprawcy «podmiotem» przestępstwa; po drugie – że jest tym podmiotem, który przede wszystkim powinien być wzięty pod uwagę, gdyż ma prawo do rekompensaty szkód i zadośćuczynienia za krzywdy doznane w wyniku przestępstwa” (Falandysz 1979, s.18). Sformułowana w art.3 obecnie obowiązującego Kodeksu karnego (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks Karny Dz.U. z 1997r. Nr 88. poz.553 z późn. zm.) zasada humanitaryzmu powinna więc być w sposób nie budzący wątpliwości odniesiona również do procesowego położenia ofiary. Dyspozycja tego przepisu, aby „kary oraz inne środki przewidziane w tym kodeksie” stosować „z uwzględnieniem zasad humanitaryzmu, w szczególności z poszanowaniem godności człowieka”, w sposób oczywisty odnosi się do osoby sprawcy, jako, jak się w sposób dorozumiany przyjmuje, głównego podmiotu tak przestępstwa, jak i procesu. Tymczasem ustalenia wiktyimologii w zakresie wiktyimizacji i podatności wiktyimizacyjnej, na co zwrócił uwagę L. Falandysz, przeczą trafności tego domniemania. Także i w zakresie prawa procesowego jej dorobek powinien zostać spożytkowany.

Uwagi końcowe

W konkluzji niniejszego opracowania można za Natalią Mirską powtórzyć, iż podatność wiktyimologiczna (wiktyimogenna) „czyli podatność na stanie się ofiarą przestępstwa, jest zjawiskiem uwarunkowanym wieloczynnikowo. Z jednej strony, na jej zwiększenie wpływają czynniki zewnętrzne znajdujące się poza jednostką, jak na przykład sytuacja społeczna, miejsce zamieszkania czy zamieszkiwanie w niebezpiecznej dzielnicy miasta, z drugiej strony – podatność tę warunkują indywidualne właściwości psychiczne człowieka, wpływające na zachowanie jednostki, które mogą się albo przyczyniać do poszkodowania, lub też zmniejszać prawdopodobieństwo jego zaistnienia poprzez podjęcie odpowiednich działań zabezpieczających” (Mirska 2009, s.138). Dorobek wiktyimologii bowiem dawno już zadał kłam domniemaniom, iż wiktyimizacja nie występuje, a ofiara przestępcy staje się nią w sposób zupełnie przypadkowy.

Tymczasem przestępstwo jest efektem swoistych relacji i interakcji między przestępcą a ofiarą, będących aktywnymi uczestnikami przestępstwa.

Podatność wiktyimizacyjna sprawia, iż pewne jednostki łatwiej niż inne stają się ofiarami przestępców. Wiedza na ten temat powinna zostać spożytkowana w działaniach na rzecz zmniejszenia skali zjawiska przestępczości. Szeroko rozumiana edukacja powinna zmierzać do zmian w świadomości społecznej ukierunkowanych na redukcję podatności wiktyimizacyjnej. Jeżeli bowiem ludzie sami wystrzegają się będą tego, co prowokuje przestępców, to zapewne i skala przestępczości powinna się zmniejszyć.

Literatura:

1. Bieńkowska E. (1999), *Osoby starsze grupą o podwyższonym stopniu ryzyka wiktyimizacji*. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, nr 1, s. 111-113.
2. Czapska J. (1999), *Zapobieganie wiktyimizacji ludzi starszych*. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, nr 1, s. 119-130.
3. Dudka K. (2006), *Skuteczność instrumentów ochrony praw pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w świetle badań empirycznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
4. Fajst M. (2006), *Leszek Lernell, Stanisław Batawia i warszawska szkoła w latach pięćdziesiątych XX wieku*. Studia Iuridica, t. XLVI, s. 61-87.
5. Falandysz L. (1979), *Wiktyimologia*. Wiedza Powszechna, Warszawa.
6. Finkelhor D. (2007), *Wiktyimizacja dzieci: perspektywa rozwojowa*. Dziecko Krzywdzone, nr 3. http://www.ebos.pl/pliki/dziecko_swiatek/Wiktyimizacja_dzieci_D.Finkelhor_2007.pdf (data dostępu: 01.10.2015).
7. Gronowska B. (1989), *Ochrona uprawnień pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym (zagadnienia karnoprosesowe i wiktyimologiczne)*. Wydawnictwo UMK, Toruń.
8. Hołyst B. (1979), *Kryminologia*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
9. Hołyst B. (2006), *Psychologia kryminalistyczna, (część IV – Psychologia ofiar przestępstw)*. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa.
10. Hołyst B. (1997), *Wiktyimologia*. Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa.
11. Hołyst B., Wojtera E. (2011), *Wiktyimizacja społeczeństwa polskiego w świetle badań ogólnopolskich*. Wyższa Szkoła Administracyjno-Społeczna, Warszawa.
12. Klaus W., Woźniakowska-Fajst D. (2012), *Związki między wiktyimizacją oraz ubóstwem i wykluczeniem społecznym* Archiwum Kryminologii, T. XXXIV, s. 43-89
13. Lach B. (2014), *Profilowanie kryminalistyczne*. Lex a Wolters Kluwer Business, Warszawa.
14. Lernell L. (1973), *Zarys kryminologii ogólnej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
15. Lernell L. (1975), *Rozważania o przestępstwie*

- i karze na tle zagadnień współczesności*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
16. Lis T. (2008), *Wiktymologia olimpijska*. Gazeta Wyborcza, nr 190, s. 6.
  17. Mirska N. (2009), *Podatność wiktyimizacyjna a samoocena i optymizm*. Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka, nr 1-2, s. 136-138
  18. „Ponton” (1968), *Nie zgadzam się na przemoc! Aktywizacja młodzieży w zakresie przeciwdziałania przemocy seksualnej i wiktyimizacji*, Warszawa.
  19. Sajkowska M. (2006), *Wiktyimizacja wychowanków z domów dziecka – raport z badań*, Studia Iuridica, t. XLVI, www.dzieckokrzywdzone.pl (data dostępu: 01.10.2015).
  20. Sajkowska M. (2013), *Wiktyimizacja wychowanków z domów dziecka – raport z badań*, www.dzieckokrzywdzone.pl (data dostępu: 01.10.2015).
  21. Schafer S. (1968), *The Victim and His Criminal. A Study in Functional Responsibility*. New York.
  22. Sych W. (2006), *Wpływ pokrzywdzonego na tok postępowania przygotowawczego w polskim procesie karnym*. Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków.
  23. Włodarczyk J., Makaruk K. (2013), *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci*. Wyniki badania, Warszawa, artykuł dostępny także w wersji elektronicznej na stronie internetowej <http://fdn.pl/vol-12-nr-3-ogolnopolska-diagnoza-problemu-przemocy-wobec-dzieci> (data dostępu: 01.10.2015).
  24. Wojciechowska K., *Nierządnica, święta, czy postać symboliczna – warianty interpretacji spotkania Jezusa z Samarytanką J4,1-42*. <http://chat.academia.edu/KalinaWojciechowska> (data dostępu: 01.10.2015).
  25. Zarycki T. (2005), *Uciemiona forpoczta Zachodu wiktyimizacja i okcydentalizacja we współczesnym polskim dyskursie regionalnym*. Kultura i Społeczeństwo, nr 2, s. 116-122, <http://www.iss.uw.edu.pl/zarycki/pdf/forpoczta.pdf> (data dostępu: 01.10.2015).
- Ustawy:**
1. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny, Dz.U. z 1997 r. Nr 88 poz.553 z późn. zm. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=W-DU19970880553> (data dostępu: 01.10.2015).